

“Fe” Edatının Arap Dilindeki Fonksiyonu

Arş.Gör. Yusuf BÖYÜK*

Özet

Arap dilinde cümlelerin yapısı fiiller, isimler ve harfler (mana/hece) olmak üzere üç temel unsurdan oluşmaktadır. Bu üç unsurdan meydana gelen fiiller ve isimler tek başına anlam ifade etmekle birlikte, harflerin isim ve fiille birlikte kullanıldığında anlam ifade ettiği kaçınılmazdır. Dolayısıyla cümlelerin temel unsuru olan isim ve fiiller kullanıldığında, bunlarla beraber anlam kazanan harflere-edatlara ihtiyaç vardır. Bu doğrultuda harfler-edatlar fiil ve isimlerle beraber kullanıldığında anlam ifade ederler. Ne isim ne de fiil anlamına gelen harflerin-edatlar, dilin eksiksiz ve yanlış anlaşılmasını önlemede kuşkusuz büyük rol oynamaktadır.

Bu makalemizde fiil ve isimle birlikte kullanıldığında anlam kazanan ve dilin doğru anlaşılmasına olanak sağlayan “fe” edatının Arap dilinin; ses ilminde, sarf ilminde, nahiv ilminde, yazım ve sözlük ilmindeki fonksiyonundan bahsedeceğiz. Fakat bu kapsamda detaylı bir şekilde ele alacağımız asıl mevzu “fe” harfinin-edatının nahiv ilmindeki fonksiyonunun ne olduğunu çalışmamızda ortaya koymaya çalışacağız.

Anahtar kelimeler: *Harfler (mâna/hece), “fe” harfi, Nahiv ilmi, Harfler-Edatlar.*

"F" in a detailed way and bring its functions and what it is in the Arabic language.

Abstract

The Arabic language is made up of three roots: verbs, nouns and letters. Verbs or nouns are which gives meanings to sentences in Arabic language. In the sequence of using the right letters and to achievements into making the sentences

* KSÜ İlahiyat Fakültesi Temel İslam Bilimleri Bölümü

understandable but also there is need into making the rightful meaning of statements. Letters, verb together with nouns when being used in a sentence brings the sentence into meaningful statement. Not even a noun nor a letters play big role in preventing the unsuapacious thoughts of miss understanding in the language, in our article, when you use a names and verbs together are win the meaning and give a proper understanding of the language. "F" taking part in the course in Arabic language we shall talk about the functions of sound, aupply, grammar, writring and dictonary studies...but under this we are going to take inhand the original topic letter "F" in a detailed way and bring its functions and what it is in the language.

Key words: Letters (meaning/phrase), “F” letter, grammer, letters / prepositions.

Giriş

Nahiv ve sarf ilmi Kur’ân, sünnet ve bu kapsamda meydana gelen ilmi eserlerin doğru anlaşılmasında sağladığı katkı şüphesiz büyüktür. İnsanın vücuda getirdiği bu ilmi çalışmalar, nesilden nesle geliştirilmiş, her asırda farklı toplumlarda, farklı coğrafyalarda önce kaleme alınmış yazılara yenileri eklenmiş, bu doğrultuda devam eden çalışmalar sayesinde bugün ilim ve teknikte bir hayli mesafe kat edilmiştir. Bize intikal eden bu ilmi eserler kapsamında nahiv ve sarf ilminin bir parçası olan edatlar bölümündeki “fe” edatının Arap dilindeki işlevini konu edineceğiz.

Arap alfabesini oluşturan harflerin doğuşu ve gelişim süreci hakkında çeşitli görüşler bulunmakla birlikte sonuç itibarıyla kabul edilen en kuvvetli telâkkiye göre Araplar, önceleri Güney Arabistan'da geliştirilen ve Müsned-Himyeri denilen bir yazı kullanıyorlardı. Milâdi III. yüzyılın sonları ile IV. yüzyılın başlarında bitişik yazılan Nebat harflerini kul-

lanmaya başladılar. Arap harfleri önceleri noktasız ve harekesizdi. Fetihler neticesinde İslam topraklarının genişlemesiyle yabancı unsurların Müslüman olarak Araplara karışması ile Arap yazısının bozulması ve özellikle Kur'an kıraatinde hatalı okumaların baş göstermesi üzerine Ebu'l-Esved ed-Du'elî (ö. 67/686), Kur-ân'ın metnini baştan sona kadar nokta şeklinde harekeledi. Birbirine benzeyen harfleri ayırt etmek için bazı harflere nokta konulmasının tarihiyle ilgili farklı görüşler bulunmakla birlikte meşhur olan telâkkiye göre noktalama işi, Haccâc b. Yûsuf es-Sekafi'nin (ö. 96/714) emriyle Ebu'l-Esved'in öğrencileri olan Nasr b. Asım (ö. 89/707) ile Yahya b. Ya'mer (ö. 129/718) tarafından İbrânî ve Süryânî yazıları örnek alınarak Arap harflerinin bugünkü alfabetik düzeni gerçekleştirilmiştir.¹

Arap dilinde kelime çeşitleri; isim, fiil, harf olmak üzere üç kısımdan oluşmaktadır. Harf ise hece ve mana harfleri olmak üzere iki kısma ayrılır. Biz çalışmamızda mana harfleri üzerinde duracağız.

İlk kısım Hece harfleri (أ-ب-ت) olup Arap dilinde 28 harften oluşan ve bunlardan bir tanesi de "fe" harfidir. Her harfin kendisine has sıfatı ve mahreci bulunmaktadır. Bu bağlamda "fe" harfinin mahreci; üst dişlerin alt dudağın iç kısmına değmesiyle meydana gelmektedir. Sıfatı ise hems, rahâvet, istifan, izlak olmak üzere dört kısımdan meydana gelmektedir.²

İkinci kısım ise mana harfleri olup tek başına bir anlam ifade etmeyip diğer kavramlarla (isim, fiil) birlikte kullanıldıklarında anlam bildirmeleri sebebiyle "mâna harfleri" denilmiştir. Nahiv âlimlerinin isim ve fiilin dışında üçüncü kelime çeşidi olarak ele aldığı mâna harfleri de (Hurûfu'l-

¹ Durmuş, İsmail, "Harf", DİA, Ankara 1988, XVI, s. 158; Bkz: Civelek, Yakup, *Arap dilinde İrâb Olgusu*, Araştırma Yayınları, Ankara, 2003, s. 64-66.

² er-Râcihî, Şerefeddin Ali, *el-Fâ'ât fi'n-Nahv'l-'Arabî ve'l-Kur'âni'l-Kerîm*, Dâru'l-Ma'rife, 1995, İskenderiye, s. 15.

Me'anî) vardır. Bunlara, tek başına bir anlam taşımayıp diğer kelimelerle (isim ve fiiller) birlikte kullanıldıklarında anlam bildirmeleri sebebiyle “mâna harfleri” denildiği gibi terkip içerisinde isimleri fiillere bağladıkları veya fiillerle isimler arasında anlam ilişkisi kurulmasında vasıta görevi yaptıkları için “rapt harfleri” (bağlaç) ve “edevat” adı da verilir. Bu harflerin cümle içinde gördükleri fonksiyona göre birçok çeşidi vardır: Cer, atıf, nasb, cezm, istifham, cevap, istisna, nida, şart, teşbih, te'kid, tenbih, masdar, kasr, istikbal, sıla, talep, nefy, nehy, emir, tahzîz, tendim, arz, ta'lil, temenni, tereccî, ta'rif vb. harflerle fiile benzeyen harfler gibi.³

Söz konusu olan mâna harflerinden biri de “fe” edatıdır. Bu makalemizde, Arap dilinde zengin kullanım alanına sahip olan “fe” edatının kullanım kısımlarını belirtip ayet ve şiir kapsamında örnekler vererek çalışmamızı sonuçlandıracağız.

Fe “ف” Edatının Arap Dilindeki İşlevi

“Fe” harfi hece tertibinde 20. harf olup ebced hesabında 17. sırada gelmektedir. Sayı olarak cümle hesaplamasında 80. rakama denk gelmektedir. “Fe” harfinin Arap dilinde kullanımını şu başlıklar kapsamında ifade edilebilir:

Ses ilminde “fe” harfinin kullanımı

Halil b. Ahmed el-Ferâhidî (ö. 175/791)'ye göre ses ilminde “fe” harfi dördüncü sırada, İbn Cinnî'ye (ö. 392/1001) göre ise 24. sırada gelmektedir. Tayb Bakûs ve diğer mısırlı bilimciler günümüzdeki ses ilmine göre “fe” harfinin 4. sırada geldiğini ifade etmektedirler. “Fe” harfinin mahreci; üst dişlerin alt dudakın iç kısmına değmesiyle meydana gelmektedir. “Fe” harfinin sıfatı ise şu kısımlardan meydana gelmektedir;

Hurûf-ı Mehmûse: Harfin çıkışı sırasında mahreç tam

³ Durmuş, *a.g.m.*, XVI, s. 163; Bkz: İbn Faris, *es-Sâhibî fî Fıkhî'l-Luğati'l-'Arabiyye ve Mesâiluhâ ve Sunenu'l-'Arabi fî Kelâmihâ*, bey, 1997, s. 50.

kapanmayıp zayıf kaldığında mahreçten nefesine akması suretiyle telaffuz edilen harflerdir. Mahreçteki zaaf sebebiyle bu sığata "hems" (gizli ve hafif ses, fısıltı) denmiştir. Hems sıfatlılar ف، ك، ت، ث، ح، خ، ش، ه، س، ص، ح، ت، ث، ك، ف، ش şeklinde sıralanan on harftir.⁴

Hurûf-1 Rihve: Şiddet sıfatının zıddı olan rihve sıfatını taşıyan harfler telaffuz edilirken mahreçten ses veya nefes akar. Rihve (gevşeklik yumuşaklık), mahreçten akan ses veya nefesin duyulması halidir. Rihvet sıfatları, med harfleriyle (ا، و، ی) ص، ض، ظ، غ، ف، ه، ث، ح، خ، ذ، ز، س، ش، (ا، و، ی) harflerinden oluşan on üç harftir.⁵

Hurûf-1 Müstefile: İsti'lânın zıddı olan istifale (alçalma), dilin damağa yükselmeyip aşağıda kalması halidir. Hurûf-1 müstefile, Hurûf-1 müsta'liyenin dışında kalanlar olup evvelindeki harfin fethalı ya da zammeli olması sebebiyle tağliz ile okunan "Allah lafzının lam'ı fethalı ya da zammeli, "râ" dışında kalanlar ince okunur.⁶

Hurûf-1 İzlak: Lugatta, "kolaylık ve süratli olmak" demektir. Tecvid ilminde ise: "Kendisinde bu sıfat bulunan harfleri telaffuz ederken, dilin çabuk olmasına, kolayca telaffuz etmesine" denir. İzlak harfleri şu cümlede toplanmıştır.

فِرَّ مِنْ لُبِّ

Sonuç itibarıyla "fe" harfinin sıfatı; hems, rahavet, istifan, izlak olmak üzere dört kısımdan meydana geldiği ifade edilmektedir.⁷

Sözlükte "fe" harfinin kullanımı

Cevherî (ö. 393/1003) Sıhhâh sözlüğünde, sülâsi kısmında kullanılmış olup kendisinden önce ve sonra bitişmesi mümkün olmayan "ب" harfleriyle ve kendisinden önce bi-

⁴ Sarı, Mehmet Ali, "Harf", DİA, Ankara, 1988, XVI, s. 164.

⁵ Sarı, Mehmet Ali, "Harf", DİA, Ankara, 1988, XVI, s. 164-165.

⁶ Sarı, Mehmet Ali, "Harf", DİA, Ankara, 1988, XVI, s.165.

⁷ Feyâd, Süleymân, İstihdâmâtü'l-Hurûf'l-'Arabîyye, Dâru'l-Merîğ, Riyâd, 1998, s. 92.

tişmesi mümkün olmayan “m” harfiyle kullanılamaz. Çünkü “fe”nin mahreci bu iki harfin mahrecine yakın olup yukarıda belirtildiği şekilde gelmesi durumunda yan yana kullanımı zordur. “Fe” nin öncesinde bitişik gelen en kuvvetli harf “n” olup ve ondan sonra gelen en güçlü harf ise “r” harfidir.⁸

Sarf ilminde “fe” harfinin kullanımı

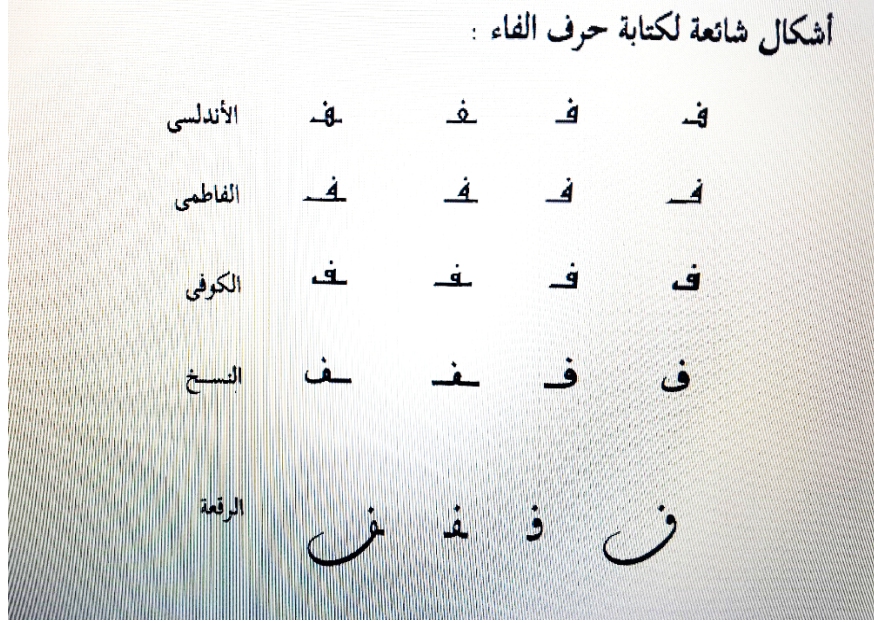
Sarf ilminde konumu itibarıyla tasrif olmayan bir harftir. Yani diğer alfabetik harflerin sarf ilmindeki konumuyla “fe”nin konumu aynıdır. Misal olarak “ضرب” fiilindeki harfler tasrif konumu itibarıyla bir özelliğe sahip olmadığı gibi “فعل” fiilindeki “fe” harfi de sarf itibarıyla bir özelliğe sahip değildir. Ancak illet harfleri olarak isimlendirilen “أ، و، ي” harfleri ise sarf ilminde bir konuma sahiptirler. Örneğin “غزو” fiilindeki “و”ın “أ”e dönüşüp “غزى” fiilinin meydana gelmesi gibi.

“Fe” harfinin yazımda kullanımı

“Fe” harfi sözlük harflerinden olup dairesi üzerinde her durumda nokta bulunduran bir harftir. “Fe” harfi Nesâğ hatının yazımında müfred olarak gelirse “خاف”، önceki harfle bitişirse “يجيف”، sonraki harfle bitişirse “فجر”، hem önceki ve sonraki harfle bitişirse “صفر” şeklinde yazımı meydana gelmektedir. “Fe” harfinin Endülüs, Fâtîmî, Kûfi, Nesâğ, Rik’a kitabı yazımında kullanım şekilleri şöyledir;⁹

⁸ Feyâd, *a.g.e.*, s. 93.

⁹ Feyâd, *a.g.e.*, s. 93.

10

“Fe” harfin nahiv ilminde kullanımı

“Fe” harfi kameri harflerden olup öncesinde gelen harf-i ta’rif sakin olup ancak yazımda ve konuşmada ortaya çıkan harflerdir. Bir edat olarak Kur’ân-ı Kerim’de 2987 yerde geçen “fe” emir, nehiy, soru, temenni, beyan ve olumsuzluk bildiren cümlelere cevap teşkil eden gizli “en” ile nasbedilmiş muzari fiillerin başında da kullanılır ve iki ayrı cümlelerin anlamını tek bir cümlede toplar. “Fe” harfi “قطر حسب, صاعدا” gibi kelimelerin başında tezyin için zâid olarak kullanılır. لا يُد أن أُرورَ لئدن ففقط “Sadece Londra’yu ziyaret etmek istemiyorum” cümlesinde geçen “fe” harfi tezyin için zâid olarak kullanılmıştır. Bu bağlamda “fe”, Arap dilcileri ve usûl-i fıkıh âlimlerini çok yakından ilgilendirir; çünkü bir cümlede bulunup bulunmaması çok farklı mâna ve hükümlerin çıkarılmasına sebep olmaktadır.¹¹ “Fe”nin Arap dilindeki işleviyle

¹⁰ Feyâd, a.g.e., s. 93.

¹¹ Zevalsiz, Halit, “Harf”, DİA, Ankara, 1988, XVI, s. 71; Bkz.: Yazıcı, Hüseyin, *Örnekleleriyle Arapçada Bağlaçlar ve Yapılar*, Dağarcık, İstanbul, 2013, s. 225.

ilgili olarak klasik dil müelliflerinden İbn Hişâm (ö. 761/1360) “fe”nin hiçbir durumda amel etmediğini savunurken buna muhalif olarak kûfilere bazıları “fe”nin nasb ettiğini, el-Mubberred (ö. 285/898) ise cer ettiğini ifade etmiştir.¹²

“Fe” harfi manası olan âmil türlerinden olup ibtidâi, zâid, atıf (tertib, ta’kib), isti’naf, cevaba rabt ve sebebiye gibi durumlarda işlev görmektedir.¹³ Saymış olduğumuz bu başlıkların nahiv ilmindeki işlevini detaylı bir şekilde ele alacağız.

Atıf:

Atıf (عَظْف) kelimesi, (يَعْطُف، عَظْف) babından mastar olup sözlük anlamı olarak eğmek, bükmek ve iki unsuru birbirine bağlamak anlamlarına gelmektedir.¹⁴ Terim anlamı itibarıyla tekrarı önlemek, gereksiz uzatmalardan sakınmak amacıyla bazı edatlar aracılığıyla kelime veya cümlenin diğer bir kelime ve cümleye bağlanmasıdır.¹⁵

“Fe” atıf edatı Arapça’da geniş bir kullanım alanına sahip olup Türk dilinde ‘arkasından, hemen sonra, peşinden, sebebiyle’ gibi anlamlar ifade eden bir kullanım alanına sahiptir. Bu edatın ifadeye kattığı anlamları şu örnekten yola çıkarak şöyle sıralamak mümkündür:

“قام زيد فعمرو” buradaki “fe” edatı üç şekilde gelmektedir; Teşrik (iştirâk), Tertib, Ta’kîp

Teşrik: Mâ’tûf ile ma’tûfun aleyh’i hükümde ortak ol-

¹² İbn Hişâm, *Muğni’l-Lebib’an Kutubi’l-E’arib*, Thk: ‘Abdullatif Muhammed el-Hatib, Kuveyt, 2000, II, s. 475.

¹³ Feyâd, *a.g.e.*, s. 93.

¹⁴ İbn Manzûr, *Lisânu’l-‘Arab*, “a.t.f.” md. Thk. Abdullah el-Kebir, Kahire, 1119, VI, s. 2996; el-Ferâhidî, Halil b. Ahmet, *Kitâbu’l-‘Ayn*, “a.t.f.” md. Thk. Mehdi el-Mehzumi, II, s. 17. tsz.; ez-Zebîdî, *Tâcü’l-‘arûs*, “a.t.f.” md. Thk. Abdu’s-Settar Ferrac, Kuveyt, 1965, XXVI, s. 165.

¹⁵ el-Curcânî, Ali b. Muhammed eş-Şerîf, *et-Ta’rifât*, Lubnan 1978, s. 341; Bkz: Günday Hüseyin ve Şahin Şener, *Arapça’da Edatlar*, İstanbul, 2000, s.19.

masıdır. قام زيد فعمر و "Zeyd ve Amr kalktı." Örnekte geçen "fe" edatı Zeyd ile Amr'ın kalkma hükmünde ikisinin ortaklığını ifade eder.¹⁶

Tertib: İbn Hişâm'a göre "fe" edatı tertib ifade edip, akabinde gecikme söz konusu olmadan takibin gerçekleşmesi durumudur. Örneğin جاء زيد فعمر و Amr'ın gelmesi Zeyd'in gelmesinden hemen sonra yani arada mühlet söz konusu olmadan hükmün vuku bulmasıdır. Bu misalde hükümde ortaklık, tertip, teşrik olmak üzere üç durum gerçekleşmiştir.¹⁷ İbn Malik (ö. 672/1271) ise "fe"nin ittisâlî tertib, "ثم"nin infisâlî tertib için kullanıldığını ifade eder.

Tertib konusu kendi içerisinde, manevî tertib, zikrî tertib, ihbârî tertib olmak üzere üç kısımdan meydana gelmektedir.¹⁸

Manevî tertib: Mâ'tûf'un, ma'tûfun aleyh ile arada mühlet olmaksızın bitişmesidir.¹⁹

قام زيد فعمر و "Zeyd ve Ömer kalktı." Zeyd'in kalkmasıyla Ömer de kalmış olup ve arada mühlet yani te'hir söz konusu olmadan hüküm vuku bulmuştur.²⁰

Zikrî tertib: Mufassalın mücmele atıf edilmesine denir.²¹ Bir başka kaynakta "fe" edatı tafsil başlığı altında "genelden ayrıntıya geçiş (tafsil) işlevidir"²² şeklinde ifade edilmiştir.

فَرَأَى زَلَّاهُمَا الشَّيْطَانُ عَنْهَا فَأَخْرَجَهُمَا مِمَّا كَانَا فِيهِ "Şeytan ayaklarını oradan kaydırды. Onları içinde buldukları konumdan çıkardı."²³

¹⁶ İbn Nüriddin, *Mesâbihu'l-Megâni fi Hurûfi el-Me'âni*, Thk: 'Aid el-Ömerî, Beyrut, tsz, s. 301; İbn Hişâm, *Şerhu Katru'n-Nedâ ve belli's-Sadâ*, Beyrut, 1971, s. 283.

¹⁷ İbn Hişâm, *a.g.e.*, s. 283.

¹⁸ İbn Nüriddin, *a.g.e.*, s. 303.

¹⁹ İbn Nüriddin, *a.g.e.*, s. 303.

²⁰ İbn Hişâm, *a.g.e.*, II, s. 476.

²¹ İbn Nüriddin, *a.g.e.*, s. 303; İbn Hişâm, *a.g.e.*, II, s. 476.

²² Abbâs Hasan, *en-Nahvu'l-Vâfi*, Dâru'l-Me'ârif, Kahire, 1398, III, s. 573.

²³ Bakara, 2/36.

Ayette geçen “فَأَخْرَجَهُمَا” daki “fe” mufassalı mücmele atfetmek için kullanılmıştır. Cennette ayak kaymasında ifade edilmek istenen, onların cennetten çıkarılmasıdır.²⁴ Bir diğer ayet-i kerimede ise bu konuyla ilgili şöyle denilmektedir:

سَأَلُوا مُوسَىٰ أَكْبَرَ مِنْكَ فَقَالُوا أَرَنَا اللَّهَ جَهْرَةً *Mūsā'dan, bundan daha büyüğünü istemişler ve 'Allah'ı bize açıkça göster' demişlerdi.*²⁵

Bu ayet-i kerimede geçen “fe” atıf edatı genel cümle ‘ehl-i kitab’ın Hz. Peygamberden bir talepte bulunmaları’ ile tafsil (ayrıntı) cümle ‘kendilerine Allah’ı açık gösterme’ arasında köprü vazifesi görmüştür.

İhbârî tertib: Yalnızca matufun aleyhin hükmüne ortak koşmada “fe”nin geldiği bu tertib yerine “vav”ın kullanılması da uygundur.

“مُطَرْنَا بِمَكَانٍ كَذَا فَمَكَانٍ كَذَا” / *Biz bir yerde yağmuru yağdırdık akabinde başka bir yerde yağdırdık.* İfadede kullanılan “fe” edatı İhbârî tertib işlevi görmektedir. Bu ifadede kullanılan “fe” edatı aynı zamanda “vav” edatı manasında da kullanılmaktadır.

Ebu’l-Hasan el-Ahfeş (ö. 315/927) “fe”nin ihbarî tertibinde geldiği yerde “vav”ın manasında kullanıldığını ifade etmektedir. Çünkü المال بين زيد و عمرو dediğinde “بين” den sonra “vav” kullanılır “fe” kullanılmaz. Burada istihdam edilen “vav” harfî ortaklığı ifade etmektedir. Zira “fe” kullanıldığında ayrılığı ifade eder.

Şu beyitte بِسَطِّ اللّوَى بَيْنَ الدَّخُولِ فَحَوْمَلٍ geçen “fe” harfi “vav” manasında gelmeseydi mana bozulmuş olurdu. Çünkü şair önce “الدَّخُولِ” denen yere varıp sonra “حومل” denen yere geçmeyi kast etmemiştir. Bilakis ikisinin de aynı mekânda olduğunu ifade etmiştir.²⁶

²⁴ İbn ‘Aşûr, *et-Tahrîr ve’t-Tenvîr*, Dâru’l-Tûnusiyye, Tunus, 1984. I, s. 433.

²⁵ Nisa,4/153.

²⁶ İbn Nûriddin, *a.g.e.*, s. 303.

Ta'kib: Mâ'tûf ile ma'tûfun aleyh'i aynı anda hem öncelik-sonralık hem de zaman olarak peşi sıralı noktasında bir sıralamaya tabi tutarak ilişkisinin varlığına işaret etmektedir. Bu durum cümledeki konuma göre değişiklik arz eder.

تزوج فلان فولد له / Bir şahıs evlendi ondan bir çocuk dünyaya geldi.”

Cümlesinde evlenme ile doğum arasında sadece hamilelik süreci söz konusudur. Her ne kadar müddet uzun olsa da bunda mühlet söz konusu değildir. Zira burada mevzu bahis olan normal dokuz aylık doğum süreci mühlet değil bilakis takibin süreci kast edilmiştir. Ancak burada eğer “fe” yerine “ثم” kullanılsaydı, terâhî (gecikme) ifade eder ve burada takipten ötürü mühlet söz konusu olurdu. Bu bağlamda ta'kib için misal olarak şu ayet-i kerimeyi de örnek verebiliriz:

Allah'ın *“لَمْ تَرَ أَنَّ اللَّهَ أَنْزَلَ مِنَ السَّمَاءِ مَاءً فَدَسَّخَ الْأَرْضَ مُخْضَرَّةً* gökten yağmur indirdiği, böylece yeryüzünün yeşil olduğunu görmedin mi?”²⁷

Ayette yağmurun yağması yeryüzünün yeşermesi arasında mühlet değil müddet vardır. Çünkü yağmurun yağması ve akabinde yeryüzünde yeşermenin meydana gelmesi için takdir edilen sürecin müddeti geçmesi lazım. Takdir edilen müddet, ifade edilen oluşumların meydana gelmesi için zorunludur. Bundan dolayı süreç mühlet değil bilakis takibin sürecidir.²⁸ Bazı müellifler şu ayetten yola çıkarak “fe”nin “ثم” manasında kullanılabildiğini ifade ederler:

ثُمَّ خَلَقْنَا النُّطْفَةَ لِقْوَهُمْ فَخَلَقْنَا الْعِظَامَ مَضْغَةً فَخَلَقْنَا الْمِضْغَةَ عِظَامًا فَكَسَوْنَا الْعِظَامَ لَحْمًا “Sonra bu az suyu ‘alaka’ haline getirdik. Alakayı da ‘mudga’ yaptık. Bu ‘mudga’yu da kemiklere dönüştürdük ve bu kemiklere de et giydirdik. Nihayet onu bambaşka bir

²⁷ Hac, 22/63.

²⁸ İbn Hişâm, *Muğni'l-Lebib 'an Kutubi'l-E'arib*, Thk: Abdullatif Muhammed Hatib, Kuveyt, 2000, II, s. 480.

yaratık olarak ortaya çıkardık.”²⁹

Ayette geçen “fe” “ثم” manasında kullanıldığı için terahi (gecikme), mühlet anlamı ifade edilmiştir. “Fe” bazen de yalnızca tertip için kullanılır.

“والصَّافَّاتِ صَفًّا فَالزَّاجِرَاتِ زَجْرًا فَالدَّالِّيَاتِ ذِكْرًا” *Saf bağlayıp duranlara, haykırarak sevk edenlere ve zikri (Allah'ın kelâmını) okuyanlara and olsun ki.*³⁰ Bu ayet-i kerimede geçen “fe” takip edatı yalnızca tertip için kullanılmıştır.³¹

Ta'kib başlığı kapsamında mecâzî ta'kib konusunu da ifade edeceğiz. Mecazî ta'kib; mütekellimin uzun bir müddeti kısaltarak ifade etmede “fe” edatının kullanılmasına, kısa bir müddeti uzun bir zaman dilimi kapsamında ele alıp ifade etmesine mecazî ta'kib denir. Uzun zaman diliminin, kısa zaman diliminde ifade etme hususuna şu ayet-i kerime örnek verilmektedir

وَقُلْنَا يَا آدَمُ اسْكُنْ أَنتَ وَزَوْجُكَ الْجَنَّةَ وَكُلَا مِنْهَا رَغَدًا حَيْثُ شِئْتُمَا وَلَا تَقْرَبَا هَذِهِ الشَّجَرَةَ فَتَكُونَا مِنَ الظَّالِمِينَ فَأَزَلَّهُمَا الشَّيْطَانُ عَنْهَا فَأَخْرَجَهُمَا مِمَّا كَانَا فِيهِ “Dedik ki: Ey Adem! Sen ve eşin cennete yerleşin. Orada dilediğiniz gibi bol bol yeyin, ama şu ağaca yaklaşmayın, yoksa zalimlerden olursunuz. Derken, şeytan ayaklarını oradan kaydırdı. Onları içinde buldukları konumdan çıkardı.”³²

ayetlerin başında gelen “fe” yaşanan uzun bir zamanı, sanki çok kısa bir süreçte yaşanılmış gibi ifade etmiştir. Zira yaşanan uzun zamanın “fe” edatıyla kısaltılarak ifade edilmesindeki sebep; Hz. Adem cennette ne kadar uzun ve mutlu bir hayat yaşasa da, sonuç itibarıyla oradan çıkarılmış ve yer yüzüne gönderilmiştir. Bundan dolayı süreci uzun uzun anlatmaya gerek duyulmamıştır.³³ Bu bağlamda yaşanan cennet hayatının

²⁹ Mûminûn, 23/14.

³⁰ Saffat, 37/1-2-3.

³¹ İbn Hişâm, *a.g.e.*, s. 481.

³² Bakara, 2/35.

³³ ‘Âlûsî, Ebu'l-Fadl Mahmûd, Rûhu'l-Me'ânî fî Tefsiri'l-Kur'ânîl-'Azîm ve's-Seb'i'l-Mesânî, Beyrut, 1985, XV, s. 269.

çok uzun bir müddet sürdüğünün delili ise şu ayeti kerime-
de ifade edilmektedir:

“وَلَقَدْ عَهِدْنَا إِلَىٰ آلِ آدَمَ مِنْ قَبْلِ فَنَسِيَ وَلَمْ نَجِدْ لَهُ عَزْماً” *Andolsun, bundan önce biz Adem'e (cennetteki ağacın meyvesinden yeme diye) emrettik. O ise bunu unutuverdi. Biz onda bir kararlılık bulmadık.*³⁴ Ayette ifade edildiği gibi unutkanlık durumu meydana gelmesi cennetten kovulma ile yasak olan ağaca yaklaşmama emri arasındaki müddetin uzun olmasından kaynaklanmaktadır. Ancak unutkanlığın meydana gelmesi, cennette yaşanan sürenin uzun olmasından ötürü değildir.

35

Kısa zaman dilimini uzun zaman diliminde ifade etme hususunda şu ayeti kerime örnek verilebilir:

“وَلَقَدْ أَرْسَلْنَا نُوحًا إِلَىٰ قَوْمِهِ فَلَبِثَ فِيهِمْ أَلْفَ سَنَةٍ إِلَّا خَمْسِينَ عَامًا فَأَخَذَهُمُ الطُّوفَانُ وَهُمْ ظَالِمُونَ” *And olsun, biz Nûh'u kendi kavmine peygamber olarak gönderdik. O da dokuz yüz elli yıl onların arasında kaldı. Neticede onlar zulümlerini sürdürürlerken tûfan kendilerini yakalayverdi.*³⁶

Elli yılı yok bin sene, dokuz yüz elli sene eder. Kâdî Beydâvî der ki: Galiba bu tabirin seçilmesi tamamıyla sayıya delalet içindir. Çünkü dokuz yüz elli tahmini olarak da söylenebilir, bir de bin ismini söylemekle, karşıdakine müddetin uzunluğunu düşündürmek vardır. Çünkü kıssadan maksat, Resulullah'a teselli ve kâfirlerden gördüğü sıkıntılara karşı çaba ve gayretinde sağlamlaştırmaktır. Ayette geçen “فَلَبِثَ” kelimesindeki “fe” ta'kip için kullanılmış olup davetin süresinden bahsedilmiştir. Fakat “فَأَخَذَهُمُ” cümlesinde kullanılan “fe” ise davet sürecinden çekilen sıkıntı ve akabinde tufanın gelmesiyle meydana gelen sıkıntıları ifade etmeyle kısa zamanı uzun anlatma hâlidir.³⁷

³⁴ Taha, 20/115.

³⁵ Herdân, Safâ Abdullâh Nâif, *Vâv ve Fâ ve 'Summe' fi'l-Kur'âni'l-Kerim*, Nşr: Ahmed Hasan Hâmid, Filistin, 2008, s. 134.

³⁶ Ankebut, 29/14.

³⁷ Ebu'l-Heya, *el-Bahru'l-Muhit fi Tefsir*, VII, s. 145; Bkz: Câsim, Ali Selman, *Mevsu'atu Ma'âni el-Hurûfu'l-'Arabiyye*, Ürdun, 2003, s.139.

Sebebiyet ve atıf harfi olarak kullanımı

“Fe” atıf edatının en önemli işlevlerinden biri de söze sebep eksenli bir anlam yüklemesidir. Bundan dolayı ma’tûf ile ma’tûfun aleyh arasında sebep sonuç ilişkisinin olduğu durumlarda “fe” edatına başvurulur. “Fe” edatının öncesinin (ma’tûfun aleyh), kendisinden sonraki (ma’tûf) unsuru sebep teşkil ettiği kullanımlarda başvuru bu kullanıma şu ayeti kerime misal verilebilir:

وَدَخَلَ الْمَدِينَةَ عَلَىٰ حِينِ غَظَبٍ مِّنْ أَهْلِهَا فَوَجَدَ فِيهَا رَجُلَيْنِ يَقْتَتِلَانِ هَذَا مِنْ شِيعَةِ مُوسَىٰ وَهَذَا مِنْ عَدُوِّهِ فَاسْتَعَاذَهُ الْإِنْسَانُ الَّذِي مَنِ شِيعَتِهِ عَلَىٰ الَّذِي مِنْ عَدُوِّهِ فَوَكَرَهُ مُوسَىٰ فَقَضَىٰ عَلَيْهِ “Mûsâ halkın habersiz olduğu bir sırada şehre girdi. Orada biri kendi tarafından, diğeri düşmanı tarafından; kavga eden iki adam gördü. Kendi tarafından olan, düşmanına karşı ondan yardım istedi. Mûsâ da ona bir yumruk indirip onu öldürdü.”³⁸

Ayette “fe” edatından önce yer alan “فَوَكَرَهُ” fiili (ma’tûfun aleyh), kendisinden sonraki “فَقَضَىٰ” (ma’tûf) fiilinin sebebi hükmündedir. Vuku bulan olayda “فَوَكَرَهُ” ona yumruk vurulması ve “فَقَضَىٰ” ölümün meydana gelmesiyle bu iki fiil arasında sebep-sonuç ilişkisi meydana gelmiştir.³⁹

وَاتَّخَذَ آدَمُ مِنْ رَبِّهِ كَلِمَاتٍ فَتَابَ عَلَيْهِ إِنَّهُ هُوَ الدَّوَّابُّ الرَّجِيمُ *Adem (vahiy yoluyla) Rabbinden birtakım kelimeler aldı, (onlarla amel edip Rabbine yalvardı. O da) bunun üzerine tövbesini kabul etti.*⁴⁰

Yukardaki ayette geçtiği gibi “وَاتَّخَذَ” fiili (ma’tûfun aleyh), kendisinden sonraki “فَتَابَ” (ma’tûf) fiilinin sebebi hükmündedir. Yani bu iki fiil arasında sebep sonuç ilişkisi bulunmaktadır. Bu ayette de görüldüğü gibi “fe” edatı hem atıf hem de sebebiyet için kullanılmıştır.

³⁸ Kasas, 28/15.

³⁹ İbn Nüriddin, a.g.e., s. 306.

⁴⁰ Bakara, 2/37.

Atıf olmaksızın yalnızca sebebiyet için kullanımı

Bu mevzu altı durumun cevabında (emir, nehiy, soru, dua, temenni, beyan ve olumsuzluk bildiren cümleler) gelecek kendinden sonraki muzari fiili nasb eden “أَنَّ”i masdariyenin hazf edilmiş olup yerine “fe” edatının getirilmesidir.⁴¹ Bunlar:

“Fe”nın nefiy ya da nehyin cevabında geldiği yer:

وَلَا تَطْرُدِ الَّذِينَ يَدْعُونَ رَبَّهُمْ بِالْغُلُوبَةِ وَالْعَشِيِّ يُرِيدُونَ وَجْهَهُ مَا عَلَيْكَ مِنْ حِسَابِهِمْ مِنْ شَيْءٍ وَمَا مِنْ حِسَابِكَ عَلَيْهِمْ مِنْ شَيْءٍ فَتَطْرُدَهُمْ فَتَكُونَ مِنَ الظَّالِمِينَ
“Rablerinin rızasını isteyerek sabah akşam O'na yalvaranları kovma! Onların hesabından sana bir sorumluluk; senin hesabından da onlara herhangi bir sorumluluk yoktur ki onları kovup ta zalimlerden olasın.”⁴²

Ayette geçen فَتَطْرُدَهُمْ فَتَكُونَ مِنَ الظَّالِمِينَ ifadesi fiili muzariyi nasb eden “أَنَّ”i masdariye hazf edilmiş olup yerine “fe” edatı kullanılmıştır. Bu mevzuyla alakalı şu örnekten yola çıkarak farklı görüşler beyan edilmiştir:

فَكَيْفَ تَحَدَّثَنَا مَا تَأْتِينَا Bize gelmedin ki, bizle konuşasın.” Mîsalde kullanılan “fe” ile ilgili birinci görüş: Burada kullanılan “fe” harfi nefy'nin cevabında kullanılmıştır.⁴³ Diğer görüş; Sibeveyh'in görüşü olup nefyliği gelmeye değil konuşmanın gerçekleşmesine bağlar. Bu durumda cümle lafzen olumsuzluğu manen olumluluğu ifade etmektedir. Bu bağlamda cümlenin manası şöyle olur; Bize çok geldin ama bizle hiç konuşmadın. “فَكَيْفَ تَحَدَّثَنَا مَا تَأْتِينَا” burada kişinin gelmesiyle konuşma gerçekleşmediğinden şahsın gelmediği varsayılmıştır. Bu mana “fe”den sonraki kelimeyi nasb ettiğimiz için geçerlidir ancak; “fe”den sonraki kelimeyi ref olarak okuduğumuzda bu durumda “fe” hem sebebiyet hem de atıf için kullanılır. Bunun sonucunda şöyle bir anlam ortaya çıkmakta-

⁴¹ İbn Hişâm, *a.g.e.*, II, s.489.

⁴² Enam, 6/52.

⁴³ İbn Nüriddin, *a.g.e.*, s. 306.

dır: ماتأتينا فكيف نُحدِّثنا “Bize gelmedin ve bizle konuşmadın” anlamı ortaya çıkar. Allah’ın şu kelamı da buna misaldir;

“Onlara izin de verilmez ki özür beyan etsinler.”⁴⁴ “فَيَعْتَنِرُونَ” ayetinde geçen “fe” edatı onların özürlerini beyan etmemelerinin sebebi, Allah’tan izin verilmemesinden dolayı olduğunu ifade eden ayet-i kerimede sebep-sonuç ilişkisini ortaya koyan ve nefy olan cümlelerin cevabında gelmiştir. Ancak İrâbu’l-Ku’rân kitaplarında “فَيَعْتَنِرُونَ” ayetinde geçen “fe”nin atıf olduğu ifade edilmiştir.⁴⁵

“Fe”nin emrin cevabında gelmesi:

“Eğer kendilerine azap edersen şüphesiz onlar senin kullarıdır (dilediğini yaparsın). Eğer onları bağışlarsan şüphesiz sen izzet ve hikmet sahibisin” dedi.

Ayette geçen فَإِنَّكَ أَنتَ الْعَزِيزُ فَإِنَّهُمْ عِبَادُكَ cümlelerinin başındaki “fe”ler emir cümlelerinin cevabında gelerek sebebiyet ifade etmiştir. şu beyit örnek olarak verilebilir;

يَا نَاقُ سِيرِي كُنْتُ عَقًّا فَسِيرِحًا إِلَى سُلَيْمَانَ فَنَسْتَرِحًا

“ Ey dere Süleyman’a doğru aheste aheste yürü ki biz de rahat edelim.”

فَنَسْتَرِحًا ifadesinde kullanılan “fe” “سيري” emir fiilinin cevabında kullanılmış ve sebebiyet ifade etmiştir.⁴⁶

“Fe”nin temenninin cevabında gelmesi:

“Keşke onlarla beraber olsaydım da ben de büyük bir başarı kazansaydım.”⁴⁷

Ayeti kerimede geçen temenni cümlesinin cevabı فَإِنَّ فُوزًا cümlesi olup ve bu cümlelerin başında fiilini nasb eden “أَنَّ”i

⁴⁴ Mürselat, 77/36.

⁴⁵ Nüreddin Sâfi, Mahmüd b. Abdurrahim, *el-Cedvel fi İrâbi’l-Kur’ani’l-Kerim*, Dimeşk, 1418, XXVI, s. 206.

⁴⁶ İbn Hişâm, *a.g.e.*, s.283.

⁴⁷ Nisa, 4/73.

masdariye harfi hazf edilip yerine ziyade olarak "fe" harfi getirilmiştir.⁴⁸

"Fe"nın istifhamın cevabında gelmesi:

قَهْلٌ لَنَا مِنْ شَفَاعَةٍ فَيَسْفَعُونا لَنَا "Şimdi bizim için şefaathçılar var mı ki bize şefaath etseler."⁴⁹

Ayette geçen "قَهْلٌ لَنَا" cümlesi istifhamın cevabı olarak gelmiş olup hazf edilen "ن" harfinin yerine 'sebebiyet harfi'⁵⁰ olan "fe" harfi kullanılmıştır. "ن" harfinin hazf edildiğinin alâmetlerinden biri de "قَهْلٌ لَنَا" cümlesindeki "ن" harfinin düşürülmesi durumudur.⁵¹

Cevabu'l-'Ard: Yumuşak bir şekilde talepte bulunmak demektir.

ألا تنزل عندنا فتصيب خيرا "Bize gel ki hayır bulasın, bizle beraber ol ki hayır bulasın." Örnekte geçtiği gibi "فتصيب خيرا" cümlesinde gelen "fe"i sebebiye "ألا"nın cevabında gelmiştir.⁵²

Cevabu'l-Tehdit:

ألا تعبد إلا الله فتكون من المفلحين "Allah'tan başkasına kulluk etme ki, kurtuluşa erenlerden olasın." Tehdidin cevabında gelen "فتكون من المفلحين" ifadesinin başında "fe" edatı kullanılmıştır. Sonuç itibarıyla bu altı durumun cevabında gelen "fe"den sonraki fiilin nasb olmasının sebebi "ن" mastarının gizli olmasıdır. Ancak "fe" harfinin kullanılmasından ötürü değildir.⁵³

Şart ile cevabı bağlama amacıyla "fe" edatının kullanımı

Şart edatından sonra gelen cümlenin şart edatına ce-

⁴⁸ Özbalıkçı, Mehmet Reşit, *Kur'an ve Hadis'in Arap Gramerindeki Rolü*, İstanbul, 2006, s. 139.

⁴⁹ Araf, 7/53.

⁵⁰ Nüreddin Sâfi, Mahmûd b. Abdurrahim, *el-Cedvel fi İ'râbi'l-Kur'ân-ı Kerîm*, Dâru'l-Râşid, Dimeşk, 1418, s. 429.

⁵¹ İbn Nüriddin, a.g.e., s. 306-307.

⁵² Muhammet Muhyiddin Abdulhamit, *Tuhfetu's-Senniye*, Diyarbakır, 2013, s. 123.

⁵³ İbn Nüriddin, a.g.e., s. 307; Bkz.: Özbalıkçı, a.g.e., s.139.

vap olması mümkün değilse, şart edatından sonra gelen cümlelerin isim cümlesi veya fiil cümlesi olması durumunda “fe”nin şart edatından sonra gelen bu cümlelere bitişmesi vaciptir.⁵⁴

“Eğer onlara azap edersen, şüphe yok ki onlar senin kullarıdır. Eğer onları bağışlarsan, yine şüphe yok ki sen mutlak güç sahibisin, hüküm ve hikmet sahibisin.”⁵⁵

Bu ayette geçen *فَاتَّكَ أَتَّ الْعَزِيزُ الْحَكِيمُ* ve *فَاتَّكَ أَتَّ الْعَزِيزُ الْحَكِيمُ* cümlelerinin başına “fe” edatını alarak şartın cevaba rabt (bağlama) işlevini görmüştür.⁵⁶ “Fe”nin şart ile cevaba rabıt olarak gelmesi altı şarta bağlıdır.⁵⁷

Cevabın isim cümlesi olarak gelmesi:

“Fakat sana bir hayır dokunduracak olsa onu da kimse gideremez. Bil ki O her şeye hakkıyla gücü yetendir.”⁵⁸

Ayette geçen *فَهُوَ عَلَى كُلِّ شَيْءٍ قَدِيرٌ* ifadesi bir isim cümlesi olup şart cümlesi olan *يَمْسَسُكَ بِخَيْرٍ إِنْ* cümlesinin cevabında gelmiş ve başına bir “fe” edatı almıştır.⁵⁹

Cevabında câmid fiilin gelmesi:

“Eğer benim malımı ve çocuklarımı kendininkilerden daha az görüyorsan, belki Rabbim bana, senin bağından daha iyisini verir.”⁶⁰

Ayette geçen “فَعَسَى” kelimesi câmid bir fiil olup ve başa gelen “fe” edatıyla birlikte gelen “عَسَى” câmid fiili şart edatı olan “إِنْ”in cevabı olarak gelmiştir.

⁵⁴ İbn Hişâm, *a.g.e.*, s. 95.

⁵⁵ Maide, 5/118.

⁵⁶ İbn Nüriddin, *a.g.e.*, s. 308.

⁵⁷ İbn Hişâm, *a.g.e.*, II, s. 489.

⁵⁸ Enam, 6/17.

⁵⁹ İbn Hişâm, *a.g.e.*, II, s. 489.

⁶⁰ Kehf, 18/39-40

Cevap olarak gelen cümlelerin fiili inşâi olması: Burada inşâ fiili iki durumda gelmektedir. İlki inşâ bî nefsihi olup şu ayette ifade edilmiştir:

إِنْ كُنْتُمْ تُحِبُّونَ اللَّهَ فَاتَّبِعُونِي يُحْبِبْكُمُ اللَّهُ De ki: "Eğer Allah'ı seviyorsanız bana uyun ki, Allah da sizi sevsin."⁶¹

İkinci durum ise inşâ fiilinin bî nefsihi olmaksızın gelmesidir. مَعِينٍ أَرَأَيْتُمْ إِنْ أَصْبَحَ مَاؤُكُمْ غَوْرًا فَمَنْ يَأْتِيكُمْ بِمَاءٍ De ki: "Söyleyin bakalım: Suyunuz çekilirse, size kim temiz bir akar su getirir?"⁶²

Cevap olarak gelen mazi fiilinin lafzi ve manevi olarak gelmesi: Olayın lafzi ve manevi olarak gerçek manada vuku bulmasına örnek olarak şu ayette ifade edilmiştir

إِنْ كَانَ قَمِيصُهُ قُدًّا مِنْ قَبْلِ فَصَدَقْتَ وَهُوَ مِنَ الْكَاذِبِينَ ، وَإِنْ كَانَ قَمِيصُهُ قُدًّا مِنْ دُبُرٍ فَكَذَبْتَ وَهُوَ مِنَ الصَّادِقِينَ "Eğer onun gömleği önden yırtılmışsa, kadın doğru söylemiştir, O (Yûsuf) yalancılardandır." "Eğer gömleği arkadan yırtılmışsa kadın yalan söylemiştir. O (Yûsuf) ise, doğru söyleyenlerdendir"⁶³

Ayette geçen "فَصَدَقْتَ" ve "فَكَذَبْتَ" mazi ifadeleri hem manen hem de lafzen cevapta kullanılmıştır. Ancak olayın lafzi ve manevi olarak mecazî manada vuku bulması ise şu ayet-i celile de ifade edilmiştir: وَمَنْ جَاءَ بِالسَّيِّئَةِ فَكُبَّتْ وَجُوهُهُمْ فِي النَّارِ "Kimler de kötü amel getirirse, yüzüstü ateşe atılırlar."⁶⁴ Burada vuku bulacak olan olayın mecazî manasını taşıyan "فَكَبَّتْ" fiiliyle tasvir edilmiştir.⁶⁵

Cevapta kullanılacak "fe"nin istikbal harflerinden önce kullanılması:

يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا مَنْ يَرْتَدَّ مِنْكُمْ عَنْ دِينِهِ فَسَوْفَ يَأْتِي اللَّهَ بِقَوْمٍ edenler! Sizden kim dininden dönerse, (bilin ki) Allah onların

⁶¹ Al-i İmran, 3/31.

⁶² Mülk, 67/30.

⁶³ Yusuf, 12/26-27

⁶⁴ Neml, 27/90.

⁶⁵ İbn Hişâm, a.g.e., II, s. 491.

yerine öyle bir topluluk getirir.⁶⁶

Ayet-i kerimede geçen ve gelecek zamanı bildiren “سَوْفَ”nin başına getirmesiyle cevaba yakınlık duyulduğundan dolayı kullanılmıştır

“Fe”nin başta gelme hakkı olan harfler ya da kelimelerle kullanımı: Bu harfler ve kelimelerden bazıları; *قطر حسب*, *صاعدا* vb. dir. Edat ve kelimelerin başına gelip bunları süslendirmek için kullanılmış olup i’râbta mahalli yoktur. *رَسَبَ* *ثَلَاثَةَ* *طَلَابٍ* *فَقَطَّ* Sadece üç öğrenci kaldı” cümlesinde “فَقَطَّ” kelimesinin başında kullanılan “fe” edatı tezyin için kullanılmış olup i’râbta mahalli yoktur.⁶⁷

Te’kid manasını ifade etmek için “fe” edatının zâid olarak kullanımı

Zâid olarak kullanılan edatların en belirgin özelliği cümlenin içerdiği anlamı tekid etmeleridir. Zâid olarak kullanılan edatlardan birisi de “fe” harfidir.

Edatların, zâid olarak kullanılması anlam yönünde olmayıp i’râb açısındanadır. Örneğin zâid olarak gelen harfi cerlerin kendilerinden sonra gelen ismi cer etmeleri söz konusudur. Ancak harfi cerlerin zâid olarak isimlendirilmesi bir amile taalluk etmediği zaman gerçekleşir. Çünkü her aslı, zâid olmayan harfi cer bir âmile taalluk etmelidir. Zâid olarak kullanılan bu edatlar ya cümlenin içerdiği anlamı tekid eder ki bu zâid edatlarının manevi yönüdür, ya da veznin oturtturulması ve lafzın süslenmesi gibi bir işlev görür ki bu da zâid edatlarının lâfzî yönüdür. Zâid olarak gelen bütün edatlar, zâid bir anlam ortaya koyarlar. Bu zâid anlam ise tekittir. Zâid olarak kabul ettiğimiz edatlar eğer cümleden düşürülürse cümlenin ifade ettiği asıl, genel anlam bu haziften etkilenmez. Bu durumda zâid edatlarla meydana

⁶⁶ Maide, 5/54.

⁶⁷ İbn Hişâm, *a.g.e.*, II, s. 491; Bkz.: Yazıcı, Hüseyin, *Örnekleriyle Arapçada Bağlaçlar ve Yapılar*, Dağarcık, İstanbul, 2013, s. 225.

gelen tekid anlamı da ortadan kalkar.⁶⁸

رَأَيْتِي إِذَا مَا بَرْتُ عَلَى هَوَىٍّ فَذَمَّ إِذَا أَصْبَحْتُ أَصْبَحْتُ عَادِيَا

“Uyuduğumda aşk üzere uyurum. Sabahladığım zaman da aynı ruh haletiyle uyanırım.”

Beyitte geçen “فَتَمَّ” kelimesindeki “fe” zâid olarak gelip tekid manasında kullanılmıştır⁶⁹

“Fe”nin zâid olarak gelebileceğini ifade edenler “fe” zâid olduğu durumda lafzı güzelleştirmek, cümledeki terkinin daha fasih olmasını sağlamaktan başka bir mana ifade etmez. Bu durumda onun kelimada zâid olarak kullanılması, cümlede olması ile olmaması arasında bir fark yoktur. “Fe” edatının zâid olarak geldiğini ifade edenlerin başında Ebu Hasan el-Ahfeş bulunmaktadır. el-Ahfeş’e göre haber cümlelerinde gelen “fe”ler mutlak manada zâid olarak gelir. Şairin şu sözünü delil getirerek:

وقائلةٍ حَوْلَانُ فَانِكْحُ فَتَاتَهُمْ
“Bir kadın şöyle tavsiye ediyor.
Havlen kabilesinin kızını nikâhla.”

Şiirde haber olarak gelen فَانِكْحُ فَتَاتَهُمْ cümlesindeki “fe” zâittir.⁷⁰ el-Ahfeş’e göre “fe” edatı haberde herhangi bir şart olmaksızın zâid olarak gelir. أبوك فوجد “Baban buldu.” Bu örnekte geçtiği gibi “fe” edatı haber cümlesinde zâid olarak gelmiştir.⁷¹

el-Ferrâ (ö. 207/822) ve bir grup dilciler el-Ahfeş’e muhalif olarak “fe” edatının haberde zâid olarak gelebilmesi için haberin emir ya da nehiy ifade etmesi gerektiğini savunmuşlardır.

Haberin emir olarak gelmesine şu ayet-i kerime örnek verilmiştir:

⁶⁸ Şimşek, Mehmet Ali, *Arap Dilinde Zâid Edâtların İletişim Değeri-Kur'an-ı Kerim Örneği-*, Cumhuriyet Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, 2001, cilt: V, sayı: 2, s. 381-398.

⁶⁹ İbn Nüriddin, *a.g.e.*, s. 310.

⁷⁰ Raşid, Sâdık Halife, *Devru'l-Hurûf fî Edâi Ma'ne'l-Cümle*, Bingazi, 1996, s. 88-89; er-Rumâni, Ebu'l-Hasan, *a.g.e.*, s. 43.

⁷¹ İbn Nüriddin, *a.g.e.*, s. 310.

هَذَا أَفَعَيْرَ اللَّهِ تَأْمُرُونِي De ki: Allah'tan başkasına kulluk etmemi mi bana emrediyorsunuz.”⁷² Görüldüğü gibi “fe” edatı emir olarak gelen haber cümlesinde kullanılmıştır.

Bu mevzuda ez-Zeccâc (ö. 311/923) هَذَا قَالِيْتُوهُ “Onu tatsınlar.”⁷³ İfadesinde geçen “fe”nin zâid olarak geldiğini ifade etmiştir.

Bu iki misalde geçen أَفَعَيْرَ، قَالِيْتُوهُ emir cümleleri haber cümlelerinde gelmiş olup ve başlarına aldıkları “fe” harfleri zâid olarak kullanılmıştır.⁷⁴

Haberin nehiy cümlesinde “fe”nin zâid kullanımı şu beyitte ifade edilmiştir:

وَحَتَىٰ تَرْكُثُ لِعَائِدَاتٍ يَعْذُنُهُ وَقَلْنِ فَلَا تُبْعُدْ وَقُلْتَ لَهُ اُبْعُدْ

Beyitte geçen “فَلَا تَبْعُدْ” cümlesindeki “fe” nehiy durumunda olan haber cümlesinin başında gelmiş olup zâid konumundadır. Ancak Sibeveyh “fe”nin zâid olarak gelmesini kabul etmeyip, zâid olarak geldiğini söylenen cümlelerde tevil yoluna gitmiştir. Örnek olarak; هَذِهِ خَوْلَانُ فَاذْكُحْ... هَذَا قَالِيْتُوهُ. Bu misallerde geçtiği gibi “fe” edatı haberde değil de ara cümlede kullanıldığında zâid olduğunu kabul etmemektedir.⁷⁵ Bazıları ise “fe”nin sadece sebebiyet için kullanıldığı görüşünü savunmuş ve İbn Hişâm’ın şu örneğini delil olarak getirmişlerdir:

إِنَّا أَعْطَيْنَاكَ الْكُوْثَرَ فَصَلِّ لِرَبِّكَ (Resûlum!) Kuşkusuz biz sana Kevser’i verdik. Şimdi sen Rabbine kulluk et.”⁷⁶

Bu misalde İbn Hişâm “fe” edatının kesin olarak sebebiyet için kullanıldığını savunmuştur. Çünkü inşaî cümle haberi cümleye atıf edilemez, aynı zamanda “fe” edatının hazf edilmesi güzel olmayacağından “fe”nin zâid olarak gel-

⁷²Zümer, 39/64.

⁷³Sâd, 38/57.

⁷⁴İbn Nüriddin, a.g.e., s. 310.

⁷⁵İbn Nüriddin, a.g.e., s. 311.

⁷⁶Kevser, 108/1-2.

diği iddia edilemez.⁷⁷

"Fe"nın mufâcee edatı olan (إذا) ile kullanımı

"Fe"nın izâi fecâiye ile beraber kullanılmasıyla ilgili farklı görüşler mevcuttur. خرجت فإذا الأسد "Çıktığım anda aslanla karşılaştım!" Bu örnekte geçen "fe" edatı hakkında; Fâris, Mesâi gibi bir grup dilci "fe" edatının bu cümlede zâid olarak kullanıldığı savunmuştur. Fakat diğer bir grup dilci bunların görüşünü kabul etmeyip burada kullanılan "fe" edatının atıf olduğunu iddia etmişlerdir.⁷⁸ Bir başka müellifin eserinde ise verilen şu örnekte; خرجت من الدار فإذا المطر ينزل "Evden çıktım bir de baktım ki yağmur yağıyor." "fe"nin izâi mufâciye ile beraber kullanılmış olup zâid olarak geldiği ifade edilmiştir.⁷⁹

İst'inâf için kullanımı

Önceki cümleyle bağlantılı olmadan kullanılan cümlelerdir ki buna isti'naf cümlesi denir.⁸⁰ Ferra ve onun haricinde bir grup "fe"nin isti'naf için kullanıldığını dile getirmişlerdir.

ألم تسأل الربع القواء فينطق ifadede geçen (لم) cezm edatının şiirde cümlelerin başında kullanılmasıyla ve kendisinden sonra gelen "فينطق" cümlesinde cezm edatının amel görevi görmemesinin sebebi "fe"nin atıf edatı olarak işlev görmemesinden kaynaklanıyor. Bu durumda "fe"nin atıf işlevi gördüğü söylenemez. İkinci bir durum ise (فينطق) cümlesinde nasb almeti görülmediğinden dolayı "fe" edatının sebebiyet için kullanıldığı da iddia edilemez. Bu iki durumun neticesinde (فينطق) cümlesinin başında gelen "fe" harfi atıf ya da sebep bildirme işlevi görmeyip sadece isti'nâf (başlangıç) cümlesinin başında kullanıldığı iddia edilmiştir.⁸¹ Bu bağlamda şu

⁷⁷ İbn Nüriddin, *a.g.e.*, s. 311.

⁷⁸ İbn Nüriddin, *a.g.e.*, s. 312.

⁷⁹ Câsım, *a.g.e.*, s. 144.

⁸⁰ Civelek, Yakup, *a.g.e.*, Ankara, 2003, 1. Basım, Araştırma Yayınları, s. 140.

⁸¹ İbn Nüriddin, *a.g.e.*, s. 313.

ayette:

إِنَّمَا أَمْرُهُ إِذْ أَمَرَهَا الرَّادَّ شَيْئًا أَنْ يَقُولَ لَهُ كُنْ فَيَكُونُ “Bir şeyi dilediği zaman onun emri o şeye ancak ‘Ol!’ demektir. O da hemen oluverir”⁸² geçen “فَيَكُونُ” cümlesindeki “fe” aynı şekilde isti’nafiye için kullanıldığı ifade edilmiştir.⁸³ Fakat “فَيَكُونُ” cümlesinde geçen “fe” harfinin hem atıf hem de isti’nafiye için kullanıldığı çeşitli kaynaklarda ifade edilmektedir.⁸⁴ “Fe”nin isti’nafiye cümlesi olarak gelmesine şu ayet-i kerime örnek verilebilir:

قَالَ لَهُمْ مُوسَى وَيْلَكُمْ لَا تَقْرُوا عَلَى اللَّهِ كُنِبًا فَيُسْجَنَكُمْ بِرِعَابٍ وَقَدْ خَابَ مَنْ أَقْرَى “Mûsâ onlara şöyle dedi: Yazıklar olsun size! Allaha karşı yalan uydurmayın, yoksa sizi azap ile yok eder. Allah'a karşı yalan uyduran mutlaka hüsrana uğramıştır.”⁸⁵

Ayette geçen أَقْرَى فَيُسْجَنُكُمْ بِرِعَابٍ وَقَدْ خَابَ مَنْ أَقْرَى cümlesi “fe” edatıyla başlanmış olup şart cümlesi cevabında kullanılmıştır. Fakat burada kullanılan “أَنْ”i masdariyenin hazf edilmiş olup yerine “fe” edatının getirilmesi durumu söz konusu değildir. Bu cümlede kullanılan “fe” harfi isti’nafiye (yeni bir cümle) cümlesinin başına gelmiştir. “فَيُسْجَنُكُمْ” cümlesi isti’nafiye cümlesi olup başına gelen “fe” edatı “أَنْ”i masdariyenin hazfi durumu söz konusu olmadığından dolayı bu cümle ref “فَيُسْجَنُكُمْ” ve nasb “فَيُسْجَنُكُمْ” şeklinde hareke olabilmektedir. Fakat “أَنْ”i masdariyenin hazfi durumu da sadece fiilin nasbı caiz olur.⁸⁶

“Fe” ile ilgili diğer Kullanımlar

“Fe” edatının ifade ettiğimiz bu anlamları dışında aşağıdaki şekillerde de değişik kullanım alanları bulunmaktadır.

⁸² Yasin, 36/82.

⁸³ Câsim, Ali Selmân, a.g.e., s. 144.

⁸⁴ Nüreddin Sâfi, Mahmûd b. Abdurrahim, a.g.e., XXXIII, s. 38; Bkz: İbrahim, Muhammed Tayyib, *İrâbu'l-Kurani'l-Kerim*, Beyrut, 2009, s. 445.

⁸⁵ Taha, 20/61.

⁸⁶ er-Rummânî, Ebu'l-Hasan, Ali İbn İsa en-Nahvî, *Me'âni'l-Hurûf*, Thk: Abdulfettah İsmâil Çelebi, Cidde, 1981, s. 43; Bkz: İbn Hişâm, a.g.e., II, s. 489.

"Fe" harfi atıf olarak geldiğinde mana anlaşılıyor ve cümledeki anlam muğlaklığa delalet etmiyorsa "fe"nin ma'tufuyla beraber hazf edilmesi caizdir.

فَمَنْ كَانَ مِنْكُمْ مَرِيضًا أَوْ عَلَى سَفَرٍ فَعِدَّةٌ مِنْ أَيَّامٍ أُخَرَ "Sizden kim hasta, ya da yolculukta olursa, tutamadığı günler sayısınca başka günlerde tutar."⁸⁷

Ayette geçen "فَعِدَّةٌ مِنْ أَيَّامٍ أُخَرَ"nin ma'tufuyla beraber hazf edilmesine rağmen anlamda herhangi bir karışıklık ya da muğlaklık durumu söz konusu olmadığından "فَأَفْطَرَ" cümlesinin silinmesi caiz görülmüştür.⁸⁸

Zamirin yokluğundan dolayı sıla, haber, nât, hâl olmayacak bir cümleyi "fe" atfı vasıtasıyla yukarıda sayılan durumlardan birinin işlev kazanmasına sebep olmaktadır.

أَلَمْ تَرَ أَنَّ اللَّهَ أَنْزَلَ مِنَ السَّمَاءِ مَاءً فَدُصِّبَ بِهِ الْأَرْضُ فَخَرَّتْ فَخَسِرَةً "Allah'ın gökten yağmur indirdiği, böylece yeryüzünün yemyeşil olduğunu görmedin mi?"⁸⁹

Ayette geçen "فَدُصِّبَ بِهِ الْأَرْضُ فَخَرَّتْ" cümlesine matuf olup "fe" edatı vasıtasıyla haber konumunda gelmiştir.⁹⁰

"Fe" Mübtedi siygasını nekre yapma işlevi görür.

الأيام دُولٌ إِنْ رَاقَكَ يَوْمٌ فَيَوْمٌ لَا يَرُوقُ "Günler dönüşümlüdür. Sana bir gün güzel görünür başka bir gün güzel görünmez."

فَيَوْمٌ لَا يَرُوقُ cümlesinin başına gelen "fe" harfi cümleyi nekre duruma sokmuştur.⁹¹

"Fe" edatı (رَبِّ) manasında kullanılabilir. İmru'l-Kays'ın şu beytinde ifade edilmektedir.

فَمَوْلَاكَ حُبْلَى قَدْ طَرَقَتْ وَمُرْضِعٌ فَأَلْهَيْتُهَا عَنِ ذِي تَمَامٍ مَحْوَلٌ

⁸⁷ Bakara, 2/184.

⁸⁸ Câsim, a.g.e., s. 141.

⁸⁹ Hâc, 22/63.

⁹⁰ Nüreddin Sâfi, Mahmüd b. Abdurrahim, a.g.e., XVII, s. 139; Câsim, a.g.e., s. 141.

⁹¹ Câsim, a.g.e., s.144.

Beyitte geçen *فَالْهَيْدِيَّتُهَا* kelimesindeki “fe” harfi “رُبَّ” manasında gelmiş olup *قد طرقت* kelimesinin mef’ülün bih’i konumunda gelmiştir.⁹²

“Fe” ve diğer harflerin birbirinin yerine kullanımı:

“Fe”nin “ثم”nin yerine kullanılması: Bu başlık altında ele alacağımız mevzuyla alakalı olarak dile getirdiğimiz ta’kib konusu kısmında “fe”nin, “ثم”nin yerine kullanılmasında anlamsal olarak ne gibi durumlar ortaya çıktığını kısaca ifade etmiştik. Burada ise “fe” ve “ثم”nin birbirinin yerine kullanıldığında ne gibi durumlar ortaya çıktığını ifade edeceğiz.

ثُمَّ لَخَالِقُطْفَةِ عَاقَةِ فَخَلَقْنَا الْعَاقَةَ مُضْغَةً فَخَلَقْنَا الْمَضْغَةَ عِظَامًا فَكَسَوْنَا
العظام لحمًا ثُمَّ أَنشَأْنَا لَهُ خَلْقًا الْخَرَ فَبَارَكَ اللَّهُ أَحْسَنُ الْخَالِقِينَ
Sonra bu az suyu “alaka” haline getirdik. Alakayı da “mudga” yaptık. Bu “mudga”yı da kemiklere dönüştürdük ve bu kemiklere de et giydirdik. Nihayet onu bambaşka bir yaratık olarak ortaya çıkardık. Yaratanların en güzeli olan Allah’ın şanı ne yücedir!”⁹³

فَكَسَوْنَا, *فَخَلَقْنَا الْمَضْغَةَ عِظَامًا فَخَلَقْنَا الْعَاقَةَ مُضْغَةً* bu ifadelerde geçen “fe”ler ma’rufun ertelenmesi durumu söz konusu olduğu için “ثم” manasında kullanılmıştır. Çünkü ana rahmine intikal edip yumurta ile birleşen sperminin, geometrik olarak çoğalması neticesinde kan pıhtısı görünümünü alması ve üzerinden bir süre geçtikten sonra et parçası şekline girmesi, yine belli bir süre geçtikten sonra kemiklerin oluşması ve kemiklere et giydirilmesi hadisesinde anlaşılan o ki her bir safha belli bir süre kapsamında meydana gelmiş ve o safha kendi durumunu tamamladıktan sonra diğer safha oluşum aşamasına geçmiştir.⁹⁴

Bununla ilgili olarak şu ayeti kerimede de;

“O, yeşil bitki örtüsünü وَالْأَبْيَ أَخْرَجَ الْمَرْعَى فَجَعَلَهُ غُثَاءً أَحْوَى

⁹² Ebu’l-Hasan Ali İbn İsa, *a.g.e.*, s. 46.

⁹³ Mûminûn, 23/14.

⁹⁴ İbn Hişâm, *a.g.e.*, II, s. 481.

çıkaran, sonra da onları çürüyüp kararmış çerçöpe çeviren-dir"⁹⁵ geçen "fe" harfi, yine aynı şekilde "ثم"nin yerine kullanılmıştır. Çünkü yeşil otların kuru ota yani samana dönüşmesi için zaman ya da mevsimlere ihtiyaç vardır. Zira burada kullanılan "fe" edatı ta'kib manasında olmayıp terâhî manasını ifade eden "ثم"nin yerinde kullanılmıştır.⁹⁶

"Fe"nin "و"ın yerinde kullanılması: İbn Malik (ö. 672/1271) "fe"nin, "vav" manasına geldiğini ve hükümde ortaklığı ifade ettiğinden dolayı atıf olup "vav" yerine kullanımını söz konusu olduğunu belirtmiştir. İmru'l-Kays'ın şu beyti örnek verilebilir:

فَمَا نَبَّكَ مِنْ نَكَرَى حَبِيبٍ وَمَنْزِلٍ بِرِسْقِ اللَّوَى بَيْنَ الدَّخُولِ فَحَوْمَلٍ

"Durunuz! Sıktu'l-Liva ile Havmel arasında bulunan sevgilimin hatırasına ve evinin hatırasına ağlayalım."

Beyitte geçen "فحومل" kelimesindeki "fe" harfi "vav" manasında kullanılmıştır. Manası ise Duhul ve Havmel arasındaki (بين الدخول وحومل) yerdir. Zira el-Esma'i burada "vav" harfini kullanmak caiz olmadığını iddia etmektedir. Çünkü biz şöyle söyleyemiyoruz; جَلَسْتُ بَيْنَ زَيْدٍ فَعَمْرُو "Zeyd akabinde Ömer'in arasında oturdum." Burada kullanılan "fe"nin yerine "vav" harfi olması gerekiyor. Bundan dolayı el-Esma'i'ye göre beyitte kullanılan "fe" harfi, "vav" manasından kullanılmamıştır. İbn Hişâm buna cevaben "Duhul "الدخول" bir yer ve havmel "فحومل" ise birkaç yeri ifade ettiğinden dolayı "fe" harfi "vav" manasından kullanılması caizdir" denmiştir. Dolayısıyla جَلَسْتُ بَيْنَ الْعُلَمَاءِ فَالزَّهَادِ "Ulemalar ve Zahitler arasında oturdum" dediğimizde "fe" harfinin, "vav" manasında kullanılması caizdir. İbn Hişâm beyitte geçen بين الدخول فحومل "Duhul'un yeri ve Havmel'in yerleri arasında" şeklinde ifade etmektedir. Bundan dolayı "fe"nin "vav" manasında kullanma-

⁹⁵ A'la, 87/4-5.

⁹⁶ Hâttab, Fethî Hasan Ali, "Delâletu'l-Fâ'î fi'l-'Arabiyye", Sabha Üniversitesi Edebiyat Fakültesi, Libya, tsz, s. 15.

sında bir beis olmadığını ifade etmektedir.⁹⁷

Bazı durumlarda “fe” ne “vav”ın manasında ne de onun yerinde kullanılması caiz değildir. Çünkü “fe” ile kast edilmesi gereken asıl durum ya da tam mananın ortaya çıkması hususunda kullanılması gerekliken yerine “vav”ın kullanılması anlamda noksan ve anlaşılmaz bir durum ortaya çıkarabilir.

وَمَنْ يَزْعُبْ مَلَأَ إِبْرَاهِيمَ إِلَّا مَنْ سَفِهَ نَفْسَهُ وَلَقَدْ اصْطَفَيْنَاهُ فِي الدُّنْيَا وَإِنَّا
Kendini bilmeyenden başka İbrahim'in dininden kim yüz çevirir? And olsun, biz İbrahim'i bu dünyada seçkin kıldık. Şüphesiz o ahirette de iyilerdendir.⁹⁸

“وَ لَقَدْ اصْطَفَيْنَاهُ” cümlesinde geçen “vav” yerine zahiren “fe”nin kullanılması gerekir. Fakat “fe”nin kullanılmamasının sebebi ise “vav”dan önce ve sonraki cümlelerde anlam yönüyle birbirinden bağımsız cümleler olduğundan “fe”nin kullanılması caiz değildir. Eğer “fe” edatı kullanılsaydı iki cümle arasında sebep-sonuç ilişkisi meydana gelmiş olurdu. Oysaki bu cümlelerde sebep-sonuç ilişkisi yoktur.⁹⁹

“Fe”nin “إلى”a yerinde kullanılması:

إِنَّ اللَّهَ لِكَبِيرٍ أَنْ يَضْرِبَ مَثَلًا مَا بَعُوضَةٌ فَمَا فَوْقَهَا فَأَمَّا الَّذِينَ لَمَدُوا
فَيَعْلَمُونَ أَنَّ الْحَقَّ مِنْ رَبِّهِمْ وَأَمَّا الَّذِينَ كَفَرُوا فَيَقُولُونَ مَا آرَادَ اللَّهُ بِهِمْ مَثَلًا يُضِلُّ
Allah bir sivrisineği, ondan daha da ötesi bir varlığı örnek olarak vermekten çekinmez. İman edenler onun, Rablerinden (gelen) bir gerçek olduğunu bilirler. Küfre saplananlar ise, "Allah örnek olarak bununla neyi kastetmiştir?" derler. (Allah) onunla birçoklarını saptırır, birçoklarını da doğru yola iletir. Onunla ancak fâsıkları saptırır.”¹⁰⁰

Ayete geçen فَمَا فَوْقَهَا ifadesinde “fe” yerine “إلى” kullanılması gerekir. İbn ‘Aşûr (ö. 796/1393) ayette kullanılan

⁹⁷ İbn Hişâm, *a.g.e.*, II, s. 481-482.

⁹⁸ Bakara, 2/130.

⁹⁹ Hâttab, Fethi Hasan Ali, *a.g.m.*, s. 15-16.

¹⁰⁰ Bakara, 2/26.

"fe" için takip değil de tertip ya da derecelendirme kastedildiğinden dolayı "fe"nin yerine "إلى"nın kullanılmasını caiz görmüştür. Çünkü burada misal olarak verilen sivrisinek yerine bir başka varlığı, ya da daha büyük daha küçük bir varlığı da örnek verebileceğini kastetmektedir. Bu sebepten "fe" "إلى" a manasında kullanılmıştır.¹⁰¹

Sonuç

Söz konusu olan mâna harflerinden "fe" edatı Arap dilinde geniş bir kullanım alanına sahip olup Türk dilinde arkasından, hemen sonra, peşinden, sebebiyle gibi anlamlar ifade eden bir kullanım alanına sahiptir. Bu edatın değişik anlamları şunlardır;

Atıf; Terim anlamı itibarıyla tekrarı önlemek gereksiz uzatmalardan sakınmak amacıyla bazı edatlar aracılığıyla kelime veya cümlenin diğer bir kelime ve cümleye bağlanmasıdır. Atıf olarak gelen "fe" edatın cümleye, mâ'tûf ile ma'tûfun aleyh'i hükümde ortak olması, akabinde gecikme söz konusu olmayıp takibin gerçekleşmesi ve mâ'tûf ile ma'tûfun aleyh'i aynı anda hem öncelik-sonralık hem de zaman olarak peşi sıralık noktasında bir sıralamaya tabi tutarak ilişkisinin varlığına işaret etmesi gibi anlamlar katmaktadır.

Sebebiyet ve atıf harfi olarak kullanımı: Ma'tûf ile ma'tûfun aleyh arasında sebep sonuç ilişkisinin olduğu durumlarda "fe" edatına başvurulur. Bu atıf edatının en önemli işlevi cümleye sebep eksenli bir anlam yüklemesidir. "Fe" edatının öncesinin (ma'tûfun aleyh), kendisinden sonraki (ma'tûf) unsuru sebep teşkil ettiği kullanımlarda başvuru bu kullanıma sahip olup ve aynı zaman atıf işlevi de görmüş olur.

Atıf olmaksızın yalnızca sebebiyet için kullanımı: Bu mevzu altı durumun cevabında (emir, nehiy, soru, dua, temenni, beyan ve olumsuzluk bildiren cümleler) gelerek ken-

¹⁰¹ İbn 'Aşûr, *et-Tehrîr ve't-Tenvîr*, Tunus, 1984, I, s. 358.

dinden sonraki muzari fiili nasb eden “أَنَّ”i masdariyenin hazf edilmiş olup yerine “fe” edatının getirilmesidir.

“Fe”nin şart cümlesinin cevabında gelmesi: Şart cümlesinin başlarına “fe” edatını alarak şartın cevaba rabt (bağlama) olma işlevini görmüştür. “Fe”nin şart ile cevaba rabit olarak gelmesi altı şarta bağlı olduğunu ve bu şartlar geniş bir şekilde anlatılmıştır.

Te’kid manasını vermek için zâid olarak kullanımı: Zâid olarak gelen bütün edatlar, zâid bir anlam ortaya koyarlar. Bu zâid anlam ise te’kittir. Zâid olarak kabul ettiğimiz edatlar eğer cümleden düşürülürse cümlenin ifade ettiği asıl genel anlam bu haziften dolayı etkilenmez. Dolayısıyla zâid işlevi gören edatlar cümlede çıkarıldığında herhangi bir anlam noksanlığı söz konusu değildir.

“Fe” ve diğer harflerin bir birinin yerinde kullanımı: “Fe” harfi bazı durumlarda tera’hi anlamı ifade eden “ثم”nin, derecelendirme ya da tertip ifade eden “إلى”nin, hükümde ortaklığı ifade eden “و”ın yerinde kullanımı görülmektedir. Bu kapsamda Arap dilinde zengin kullanım alanına sahip olan “fe” edatının cümle kullanım alanlarını belirtip özellikle ayet ve şiir kapsamında örnekler vererek çalışmamızı sonuçlandırdık.

Kaynakça

‘Abbâs, Hasan, *en-Nahvu’l-Vâfi*, I-IV, Dâru’l-Ma‘ârif, Kahire, 1398.

Âlûsî, Ebu’l-Fadl Mahmûd, *Rûhu’l-Me‘âni fi Tefsîri’l-Kur’âni’l-‘Azîm ve’s-Seb‘i’l-Mesânî*, Dâru İhyâi’t-Turâsi’l-‘Arabi, Beyrut 1985.

Câsim, Ali Selman, *Mevsu‘atu Me‘âni’l-Hurûfi’l-‘Arabiyye*, Dâru’l Usâme, Ürdün, 2003.

Civelek, Yakup, *Arap Dilinde İrâb Olgusu*, Araştırma Yayınları, Ankara, 2003.

el-Curcânî, Ali b. Muhammed eş-Şerîf, *et-Ta‘rifât*, Mekte-

- betu'l-Lübnan, Lübnan, 1978.
- Durmuş, İsmail, "Harf", DİA, XVI, İstanbul, 1997.
- Ebu'l-Hasan, Ali b. İsa er-Rummâni, *en-Nahvi, Me'âni'l-Hurûf*, Thk: Abdulfettah İsmâil Çelebi, Dâru'l-Şurûk, Cidde, 1981.
- el-Ferâhidî, Halil b. Ahmed, *Kitâbu'l-'Ayn*, Thk: Mehdi el-Mahzûmî, I-VIII, tsz.
- Feyâd, Süleyman, *İstihdâmâtü'l-Hurûfi'l-'Arabîyye*, Dâru'l-Meriğ, Riyâd, 1998.
- Günday, Hüseyin-Şahin, Şener, *Arapça'da Edatlar*, Rağbet Yayınevi, İstanbul, 2000.
- Hamed, Ali Tefvik-Yûsuf Cemil Za'bî, *el-Mu'ccemu'l-Vâfi fi Edevati'n-Nahvi'l-'Arabî*, Dâru'l-Eml, Ürdün, 1993.
- Yazıcı, Hüseyin, *Örnekleriyle Arapçada Bağlaçlar ve Yapılar*, Dağarcık, İstanbul, 2013.
- Hâttab, Fethî Hasan Ali, "Delâletü'l-Fâ'i fi'l-'Arabîyye", Sabha Üniversitesi Edebiyat Fakültesi, Libya, tsz.
- Herdân, Safâ Abdullâh Nâ'if, *Vâv ve Fâ ve Summe fi'l-Kur'âni'l-Kerim*, Nşr: Ahmed Hasan Hâmid, Filistin, 2008.
- İbn 'Aşûr, *et-Tahrîr ve't-Tenvîr*, I-XXX, Dâru't-Tûnusiye, Tunus, 1984.
- İbn Fâris, Zekeriya el-Kazvîni er-Râzî Ebu'l-Hasan, *es-Sâhibî fi Fıkhî'l-Luğati'l-'Arabîyye ve Mesâiluhâ ve Sunenu'l-'Arabî fi Kelâmihâ*, 1997.
- İbn Hişâm, Ebû Muhammed Cemaleddîn Abdullâh b. Yûsuf, *Şerhu Katru'n- Nedâ ve Belli's-Sadâ*, Dâru'l-Kutubi'l-İlmiye, Beyrut, 1971.
- İbn Hişâm, *Muğni'l-Lebib 'an Kutubi'l-E'arîb*, Thk: Abdullatif Muhammed el-Hatip, I-VII, bey, Kuveyt, 2000.
- İbn Manzûr, *Lisânu'l-'Arab*, Thk: Abdullah el-Kebir, Hâşim Muhammed el-Şâzili, Muhammed Ahmet Hasbillah, I-XX, Dâru'l-Me'ârif, Kahire, 1119.

- İbn Nûriddin, *Mesâbîhu'l-Meğânî fî Hurûfi el-Ma'anî*, Thk: 'Aid el-Ömerî, Dâru'l-Menâr, Beyrut, tsz.
- İbrahim, Muhammed Tayyib, *Îrâbu'l-Kurani'l-Kerim*, Dâru'l-Nefâs, Beyrut, 2009.
- Muhammed Muhyiddîn 'Abdulhamid, *Tuhfetu's-Senniyye*, Seyda Yayınevi, Diyarbakır, 2013.
- Nureddin Sâfi, Mahmûd b. Abdurrahim, *el-Cedvel fî Îrâbi'l-Kur'âni'l-Kerim*, I-XXXI, Dâru'l-Râşid, Dımeşk, 1418.
- Özbalıkçı, Mehmet Reşit, *Kur'an ve Hadîs'in Arap Gramerindeki Rolü*, Yeni Akademi Yayınları, İstanbul, 2006.
- er-Râcihi, Şerefeddin Ali, *el-Fâât fî'n-Nahvî'l-'Arabîyye ve'l-Kur'âni'l-Kerim*, Dâru'l-Ma'rife, İskenderiye 1995.
- Râşid, Sâdık Halife, *Devru'l-Hurûf fî Edâ'i Ma'ne'l-Cûmle*, Dâru'l-Kitâbi'l-Vatanî, Bingazi, 1996.
- Sarı, Mehmet Ali, "Harf", DİA, XVI, D.İ.B Yayınevi, İstanbul, 1997.
- Şimşek, Mehmet Ali, "Arap Dilinde Zâid Edâtların İletişim Değeri-Kur'an-ı Kerim Örneği-", Cumhuriyet Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, 2001, C.V, S.2.
- ez-Zebîdî, *Tâcu'l-'Arûs*, Thk: Abdu's-Settâr Ferrâc, Matba'atu Hukûmeti'l-Kuveytiyye, Kuveyt, 1965.
- Zevalsiz, Halit, "Harf", DİA, XIII, İstanbul, 1997.
- Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları Kur'an-ı Kerim Meâli. (<http://kuran.diyaret.gov.tr>).

